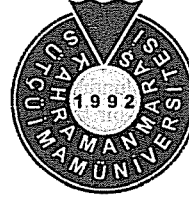

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

**ULUSLARARASI İSLÂM VE
MODEL İNSAN SEMPOZYUMU**
**International Symposium On Islam
And Model Human**

المؤتمر الدولي عن الإسلام والإنسان النموذجي

26-28 Nisan 2018 – KAHRAMANMARAŞ

Adres:

**Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Sosyal
İşler Dairesi Başkanlığı Kültür ve Turizm Şube
Müdürlüğü
(0 344 223 76 71)**

&

**Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dekanlığı
Tel: (0344 300 27 01)**

e-mail:

islamvemodelinsansempozyumu@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU
26-27 NİSAN 2018**

İmtiyaz Sahibi

Fatih Mehmet ERKOÇ
Büyükşehir Belediye Başkanı

Genel Yayın Koordinatörü

Cevdet KABAKCI
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı

Genel Yayın Yönetmeni

Mustafa SEMERCİ
Kültür ve Turizm Şube Müdürü

Editör

Prof. Dr. M.Akif ÖZDOĞAN
Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TİYEK
Dr. Öğr. Üyesi Veli ABA
Arş. Gör. Sezai KORKMAZ
Arş. Gör. İrfan KARA

Yayına Hazırlayan

Ömer Yalçın OVA - Mehmet CANLI

Kapak Tasarım

Gökhan GÖNEN

ISBN: 978-605-4996-62-9 (Tk.) - 978-605-4996-63-6

Baskı: Fikir Ajans

Yönetim Yeri

Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı
Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü
0 (344) 225 24 15 – 16 www.kahramanmaras.bel.tr

**Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kahramanmaraş Büyükşehir
Belediyesinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı
yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.**

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

TASAVVUFTA İNSAN-I KÂMİL MODELLEMESİ

Kadir ÖZKÖSE*

Özet

Tasavvufun gayesi Allah, insan ve âlem ilişkisine dikkat çekmektir. Âlem ilahi isimlerin ayrı ayrı tecelli ettiği eşyanın bütünüdür. Âlemde tecelli eden isimlerin bir bütün olarak yansıdığı yegane varlık insandır. Bu yüzden tasavvufta insana kevn-i camî adı verilmektedir. Muhyiddin İbnü'l-Arabi insanı şeceretü'l-kevn olarak görmekte ve kainat ağacının çekirdeğini insan olarak değerlendirmektedir. İnsanın halka ve Hakk'a bakan yönünün bulunması, Allah'ın halifesi sayılması, tasarruf gücüne sahip olması, teklife muhatap olması âlemin insanın emrine verilmesini sağlamıştır. İbnü'l-Arabi'ye göre âlemdeki kesreti vahdete döndüren şey, insanın varlığıdır. Âlemin varlığını sürdürmesinde ana etken insandır. Buna göre, insan gaye varlık olup âlemin varlık sebebi ve gök kubbenin direğidir. İnsan olmadığı sürece âlem, ruhsuz beden gibidir. İnsan, âlemin ruhu ve anlamıdır. Ruh olmadığı sürece beden de olmaz. İnsan olmadan da âlem olmaz. Ruhun bedeni yönetmesi gibi insan da âlemi yöneten ilkedir. Kozmik âlemde âlem âlem-i kabîr olarak kabul edilirken, insan âlem-i sağîr olarak görülmektedir. İşte bildirimde tasavvufta öngörülen bu kozmik varlığın kimliğini, insan-ı kâmilin konumunu, insan-âlem ilişkisini, insan-ı kâmilde tecelli eden ilahi isimlerin işlevselliğini ele almak istiyorum. İnsan-ı kâmil olarak bu yetkin varlığın ontolojik, epistemolojik, metafizik ve ahlak boyutundaki örnekliğine dikkat çekmek istiyorum.

Summary

The aim of Sufism is to draw attention on the relation of Allah, human and the universe. The universe is the entirety of the things in which the divine names are manifested separately. The one and only living in the universe on which these names are reflected is the human being. Therefore, in sufism the human is named as al-kawn al-jâmi. Muhyiddin İbn al-Arabi sees the human being as superior being and the nucleus of the tree of universe. The existence of the direction of human leading himself to people and al Haq, being counted of him as khalife of Allah, his power of tasarruf and his being the object of submission results in putting the universe under his order. According to İbn al-Arabi what transforms the abundance into wahdat is the existence of human being. The main factor that obtains universe to maintain its existence is the human. Hereunder the human is the purpose entity, the reason of the existence of the universe and the column supporting the welkin. Without the human being, the universe is like a body without a soul. Human is the soul and meaning of the universe. When there is no soul, then there is no body either. Likely, there will be no universe when there is no human. Human is the principle directing the universe like the soul directing the body. In the cosmic world, the universe is accepted as macrocosm, while the human is seen as microcosm. In this paper I want to handle the identity of this cosmic being stipulated in Sufism, the position of the perfect man, the relation between the human and the universe and the functionality of divine names manifested on the insan-ı kâmil. I want to point out the modelling of this superior entity, the perfect man, in ontological, epistemological, metaphysical and ethical dimensions.

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
kadirozko60@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Anahtar Kelimeler

İnsan-ı Kâmil, tasavvuf, vahdet-i vücud, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, âlem, tasarruf.

Giriş

Sûfiler insan-ı kâmilin olgunluk ve yetkinliğini iman, ibadet ve ahlâk boyutundaki kemalleriyle bağlantılı olarak görmektedirler. İnsan-ı kâmilin hususiyetlerine ilişkin açıklamalarında onu;

Sünnet-i seniyyeye ittiba eden,¹

Ahlâk ve sîret bakımından Peygamber Efendimize en çok benzeyen,

Takvâ, verâ, ihsan ve tevhid boyutunda ilahi buyruklara sadakat gösteren,

Allah sevgisine yaraşır tutum sergileyen²

Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarının hakkını veren,

Seyr u sülûkunu tamamlayıp ahlâk ve marifet boyutunda yetkin,

Âlemde tasarruf yetkisine sahip,³

Âlem hazinesinin mührü konumundaki kozmik bir varlık olarak tanımlanmışlardır.⁴

Bu tanımlamada da görüleceği üzere sûfiler insan-ı kâmil konusunu iki farklı bağlamda ele almışlardır. İlk dönem sûfilerinde insan-ı kâmil konusu daha çok ahlâkî ve psikolojik yetkinlik bağlamında ele alınırken, metafizik dönem ve sonrasındaki sûfiler insan-ı kâmilin ontolojik yönüne vurgu yapmışlardır. İnsan-ı kâmil düşüncesinin daha çok Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin düşünce sisteminde ontolojik ve kozmolojik bir mahiyet kazandığı görülmektedir. İnsan-ı kâmil düşüncesinin ontolojik bağlamda ele alınmasını İbnü'l-Arabî'ye hasretmek de aslında pek doğru değildir. Zira İbnü'l-Arabî daha önceki sûfi şahsiyetlerde de görülen benzer yaklaşımları sistemleştirmiş bir sûfidir. İbnü'l-Arabî'den önce yaşamış ve İbnü'l-Arabî'nin insan-ı kâmil anlayışına zemin teşkil eden dört örnekle bu tespitemizi temellendirmek istiyorum. Buna göre insan-ı kâmil nazariyesinin ilk örneğini biz Bayezid-i Bistâmî'ye (ö.261/875) ait "el-kâmilü't-tâm" düşüncesinde görmekteyiz.⁵ Bayezid-i Bistâmî'den sonra insan-ı kâmil

¹ Abdülkerim Cili, *el-İnsanü'l-kâmil fî ma'rifeti'l-evâhir ve'l-evâil*, Kahire 1963, c. II, s. 44; Reynold A. Nicholson, *The Idea of Personality in Sufism*, Lahore 1964, s. 82.

² Azizuddin Nesefî, *Tasavvufî İnsan Meselesi: İnsan-ı Kâmil*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul 1990, s. 14; Ali b. Muhammed Cürcanî, *et-Ta'rîfat*, Mısır 1306 h., s. 61; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul 1991, s. 250; Ahmet Yüksel Özemre, *İslâm'da Aklın Önemi ve Sınırı*, İstanbul 1996, s. 163.

³ Tahir Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007, s. 133.

⁴ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, tah. Mahmud Mahmudu'l-Gurab, Dimaşk 1985, s. 19; Ekrem Demirli, *Fusûsü'l-Hikem Şerhi*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 253.

⁵ Bayezid-i Bistâmî kulun nasıl el-kilemetü't-tâm konumuna geleceğine şu şekilde açıklık getirmiştir: "Birbirine zıt olmakla birlikte velilerin payları Allah'ın dört isminden meydana gelir. Bunlar "el-Evvel", "el-Âhir", "ez-Zâhir", "el-Bâtın" isimleridir. Onlardan her bir grup bu isimlerden biri ile kâimdir. Kul bunlara yapıştıktan sonra bunlarda fani olduğu zaman tam kâmil (el-kâmilü't-tâm) olur. Zira "ez-Zâhir" isminden nasibini alan, kudret-i ilahiyenin acayipliklerini gözetir. Kim ki, "el-Bâtın" isminden nasibini alırsa, sırlar âleminde olup biten nurları mülâhaza eder. "el-Evvel" isminden payını alan kimsenin meşguliyeti geçmiş şeyler ile olur. "el-Âhir" isminden nasibini alan kimse, gelecekle irtibatlı

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

nazariyesinin bir diğer örneğini Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 309/921) Muhammedî Nûr nazariyesinde görmekteyiz. Muhammedî Nur nazariyesinde Hallâc, Hz. Muhammed'in ontolojik boyutuna ve Muhammedî Nûr'un kademine dikkat çekmekte⁶ ve Muhammedî Nûr'u yaratmanın ilk prensibi olarak görmektedir.⁷ İbnü'l-Arabî öncesinde insan-ı kâmil nazariyesine öncülük etmesi bakımından benimsenmiş üçüncü önemli yaklaşım Hâkim Tirmizî'nin (ö. 320/932) "Hâtemü'l-Evliyâ" görüşüdür. Hâkim Tirmizî'ye göre veliler manevî makamları bakımından hiyerarşik bir yapıya sahiptirler. Velâyet hiyerarşisinin en üstünde hâtemü'l-evliyâ yer alır ve o, velilerin ilkidir.⁸ İnsan-ı kâmil nazariyesinin dördüncü örneği İmam-ı Gazâlî'nin (ö.505/1111) "Mutâ nazariyesi"dir. Allah'ın vahdaniyetini ve Allah'ı âlemin mutlak yaratıcısı olarak beyan İmam-ı Gazâlî, feleklerin ve âlemin tedbirini Allah'ın mutâ adı verilen ilk varlıkla tanzim eylediğinden bahsetmektedir. Onun mutâ adını verdiği bu ilk varlık daha sonra Hakikat-i Muhammediyye olarak isimlendirilecektir.⁹

İbnü'l-Arabî sisteminde zirve deneyim haline gelen insan-ı kâmilin İslâm düşüncesinde ne denli model haline geldiğini tebliğimde iki ana başlık etrafında değerlendirmeye çalışacağım. Bunları da insan-ı kâmilin ahlâkî boyutu ve ontolojik boyutu diye tasnife tabi tutacağım.

1. İnsan-ı Kâmilin Ahlâkî ve İrfânî Boyutu

Sûfiler insanın mükemmelliğini, kulluktaki kaliteleriyle doğru orantılı olarak görmüşlerdir. Kurbiyet makamının ancak samimi bir kulluk vazifesiyle elde edileceğini öngörürler. Bu çerçevede onlar insan-ı kâmilleri sadece Allah'ın has kulları olarak görürler. İnsan-ı kâmillerin en bariz özelliği benlik davasından vazgeçmeleri ve herhangi bir şekilde varlık iddiasında bulunmamalarıdır.¹⁰ Ahlâkî güzelliklerin tam olarak ancak Allah'a ait olduğunu düşünürler. Yaratılmışlardaki ahlâkî nitelikleri mecâzî olarak görürler. Çünkü iyi olan her şey Allah'tandır. Adalet, cömertlik, sabır ve takva gibi ahlâkî özellikler de buna dahildir. Gerçek

olur." Bkz. Ebû'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf*, haz. Ma'ruf Zerrik ve Ali Abdulhamid Baltacı, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1993, s. 262.

⁶ Hallâc-ı Mansûr Muhammedî Nûr nazariyesine şu şekilde açıklık kazandırmaktadır: "Peygamberlik nurları, onun nurundan çıkmıştır. Nurlar içinde kademden daha parlağı, daha eskisi ve daha belirğini olamaz. Ama o kerem sahibinin nuru müstesnadır... Onun gayreti, diğer bütün gayretlerin önündedir. Vücûdu yokluktan, adı Kalem'den önce idi. Çünkü o, tüm ümmetlerden önce idi. Varlıkların efendisidir o... O ölmez, hep yaşar. Olduğu gibi durur hep. Olaylardan da önce idi o, şeylerden de. Kainatlardan, varlıklardan önce bilinmekte idi o. O hep var olacaktır. Renklerden önce anılıyordu o, cevherlerden önce dillerde idi. 'Önce'den önce vardı o; 'sonra'dan sonra da kalacaktır.'" Bkz. Ebu'l-Muğîs Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc, *Kitâbu't-Tavâsîn*, thk. Luis Massignon, Paris 1975, s. 192.

⁷ "Hak onunla belirginleşir, hakikat onunla var olur. O, gerçeğin özü ve hak bilgisinin görünen yüzüdür." Bkz. Hallâc, *Kitâbu't-Tavâsîn*, s. 193.

⁸ Kadir Özköse, "İnsan-ı Kâmil Nazariyesi Çerçevesinde İnsan-Âlem İlişkisi", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, sayı: 9-10, Bışkek 2010, s. 21.

⁹ Ebû Hâmid Gazâlî, *Mışkâtü'l-envâr*, thk. Abdülaziz İzzeddin es-Seyrevân, Beyrut 1986, 175-185.

¹⁰ William Chittick, *Hayal Alemleri -İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi-*, trc. Mehmet Demirkaya, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 56.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

vücûd Allah'a aittir ve mümkün olan bir şey için söylenebilecek en uygun söz, varlığını Allah'tan ödünç aldığıdır. İnsan-ı kâmillerin görevi birtakım ahlâk sistemleri üretmek ve ahlâkın anlamı hakkında tartışmalar yapmak değil, sadece "yaşamak, olmak ve bulmak"tır. Çünkü güzel ahlâkı sadece insan-ı kâmiller gerçekleştirebilirler. Allah'ın suretinde yaratılmak sadece mükemmelliğe ulaşmış insanlar için söylenebilir.¹¹ İlahi iradeye gerçek teslimiyet ancak evrensel kul/el-abdû'l-külfî tarafından gerçekleştirilebilir.¹² Veli olmak, insanî durumun bütün imkanlarını gerçekleştirmek ve evrensel insan haline gelmek demektir.¹³

Kulluk hassasiyetine sahip olan, ilahi emirleri yerine getiren, gönlü ilahi aşkla tutuşmuş olan insan-ı kâmiller, benliklerinden ve nefsanî arzularından kurtulmayı başarmış merd-i Hak mesabesinde dirler. Manevî zevkten yoksun olup mânen ölü sayılanlar, insan-ı kâmilin nazar ve sohbeti ile ilahî duygulardan ve manevî hallerden zevk almaya başlarlar. İnsan-ı kâmilin sohbeti ile huzur bulup ruhlarını şad ederler. İnsan-ı kâmillerle birlikte oturanların sadece mânevîyatları değil suretleri ve zahirleri de değişime uğrar.¹⁴

İnsan-ı kâmiller yakîn gelene kadar mücâhede eden isimlerdir. Mücâhedeyle müşâhedeyle sebep sonuç ilişkisi olarak gören sûfiler insan-ı kâmilî kurbîyet derdinin baskın karakteri olarak görürler. O nedenle sûfilerde aşkın Tanrı tasavvuru değil içkin Tanrı telakkisi baskındır. Sûfiler insanın yaşam serüvenini bir daire olarak öngörürler. Hayatın ilk evresini kavs-i nüzûlî olarak betimlerlerken, ikinci yarısını kavs-i urûcî olarak beyan ederler. Allah'tan gelip Allah'a döneceğinin şuurunda olan insan-ı kâmilin ölmekten önce ölme sırrına erdiğinden bahsederler. Asıl vatanından imtihan yurdu olan dünya hayatına gelen insan, aslını aramakla, geldiği yere aslını ve fitratını bozmadan temiz bir şekilde gitmekle yükümlüdür. Sûfiler insan-ı kâmilin bu hayat dairesini vuslat ile tamamlanan zorlu bir yolculuk olarak görürler.

Âlemin emrine musahhar kılındığı insan Allah'ın yeryüzündeki yegâne halifesidir. Çünkü cismânî, tabîî, aklî ve mânevî özellikleriyle hiçbir varlık insanın denginde değildir. Bu özelliklerinden dolayı Allah'ın halifesi olan insan-ı kâmile âlem-i sağır adı verilmiştir.¹⁵ Âlemin ahengini sağlamak, âlemdaki varlıkların ihtiyacını karşılamak, âlemdaki kozmik düzeni daim kılmak, âlemdaki varlıkların lisan-ı halleriyle gerçekleştirdikleri tesbihe ortak olmak, teshirî ibadetle Hakk'a boyun eğen varlıklar dünyasında ihtiyârî ibadetiyle Hakk'ın bilinmesini ve tanınmasını şuur haline getirmek halife olarak insan-ı kâmilin işlevselliğidir.¹⁶

İnsanın âlemdaki ilahi hakikatleri yansıtabilmesi gönül âleminin paklığına bağlıdır. İnsan-ı kâmillerin gönüllerini pas ve kirden arındırmaları onların riyazet uygulamalarıyla doğru orantılıdır. Arınmayan ve safiyet kazanmayan insanın ilahi güzellikleri idrak etmesi mümkün değildir. Gönlünü ağıyardan arındıran, iskât-ı vesâil mertebesine erişen ve mâsivâdan yüz çeviren insan-ı kâmiller gönüllerini, pâk, zihinlerini berrak ve himmetlerini âlî kılmuşlar, varlıkların dili, mevcûdâtın nüvesi, yaratılmışların beklentilerini Allah'a arz eden

¹¹ Chittick, *Hayal Âlemleri*, s. 60-61.

¹² Chittick, *Hayal Âlemleri*, s. 182.

¹³ Seyyid Hüseyin Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, çev. Sadık Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul 2002, s. 38; Kadir Özköse, "İnsan-ı Kâmil Nazariyesi Çerçevesinde İnsan-Âlem İlişkisi", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, sayı: 9-10, Bîşkek 2010, s. 30.

¹⁴ Tâhîrî'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Selâm Yayınları, Konya 1963, c. IV, s. 972.

¹⁵ Ebû'l-Alâ el-Afîfî, *Fusûsü'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar -et-Ta'likât alâ Fusûsü'l-Hikem-*, trc. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 78-80.

¹⁶ İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, s. 37; Demirli, *Fusûsü'l-Hikem Şerhi*, s. 281.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Allah'ın has kulları haline gelmişlerdir.¹⁷ Mevlânâ'ya göre insan olmak, biyolojik doğumla kazanılan bir imkân değil, bir oluşum ve gelişim sürecinin sonucunda ulaşılan bir payedir.¹⁸

Ahlâkî ve irfânî boyutta yetkinliğini gerçekleştiren insan-ı kâmiller âlemde tasarruf imkânına kavuşur, küllî iradenin gereğini uygun tavır sergiler, halifelik vasfının gereğini yerine getirmeye başlar. Kulluk ve istikamet çizgisini sağlam kılarak kâmil olduğu kadar mükemmil olmaya da gayret eder. Kendi gerçekliğinin farkına varıp İbnü'l-Arabî'nin ifadesiyle Mushaf-ı sağiri yani insanlık kitabını idrak edebilen ve okuyanlar artık Mushaf-ı kebirî yani kâinat kitabını okumaya başlar. İnsanlık kitabı ile kâinat kitabının hakkını veren, yani Allah'ın yeryüzündeki âyetlerine ârif olan insan-ı kâmiller mushaf-ı şerifi okumanın, anlamının ve yaşamının zevkini ve kıymetini idrak ederler. Dolayısıyla ahlâkî yetkinlik insana ontolojik bir boyut kazandırır. Makro âlemdeki yerini almasını öğretir.

2. İnsan-ı Kâmilin Ontolojik ve Kozmolojik Boyutu

Ârifler eşyanın vücuda gelmesinin sebebinin nefes-i Rahman olarak izah ederler. Onlara göre âlemdeki herşey ilahi rahmetin bir tecellisidir. Bu minvalde mevcûdâtın herbirini ilahi isim ve sıfatların bir tezahürü olarak gören metafizik dönem sûfilere, herbir varlığın kendi istidadına göre belirli isim ve sıfatları yansıttığından bahsederler. Âlemdeki varlıklarda munfasıl olarak tecelli eden ilahi isimler sadece insanda muttasıl ve bir bütün olarak tecelli edebilmektedir. Kâinatı ilahi isimlerin yansıdığı bir ayna mesabesinde gören ârifler, insanı ise âlem aynasının cilası olarak değerlendirmektedir. Hakk'ın tüm isimlerini kendi özelinde yansıtabilen yegane varlık olmasından dolayı insanı Rahman'ın sureti üzerine yaratılmış özel bir varlık türü olarak görürler.¹⁹ Her ne kadar cemal ve cemal, kahr ve lütuf boyutunda ilahi isimlerin bir bütün olarak tecelli ettiği varlık olarak insan-ı kâmilî görseler de onlar Hakk'ın hakkıyla idrak edilemeyeceğini, Hakk'ın kuşatılamayacağını, her bir insan-ı kâmildeki tecellilerin farklı olduğunu, mükemmelliğin sadece Allah'a özgü olduğunu beyan etmişlerdir.²⁰

İbnü'l-Arabî'ye göre insan-ı kâmil, âlemin illeti ve varlık sebebi, âlemin yaratılış ve zuhurundaki vasıta, yaratılışın nihai gayesi, âlemin koruyucusu ve âlemdeki ilahi nizamın devam ettiricisidir.²¹ İnsan-ı kâmil bir yönüyle Hakk'a dönük bir varlıkken bir yönüyle de halka dönük bir varlıktır. Rahman'ın suretinde yaratılmış olan ve Allah'ın iki eliyle yoğrulmuş olması onu çift kutuplu bir varlık kılmıştır. O hem cemâl hem de celal isimlerini yansıtabilen bir varlıktır. Örneğin melekler bir kısım ilahi isimleri, Arş ve Kürsî mertebeleri ilahi ismin kimi yönlerini yansıtırken insan-ı kâmil ilahi isimlerin tamamını yansıtabilen bir özelliğe sahiptir. İbnü'l-Arabî'ye göre insan hem lâhûtî hem nâsûtî, hem Hak hem halk, hem kadimlik hem hadislik özelliklerini üzerinde toplayabilen bir varlıktır.²²

¹⁷ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 23-24; Demirli, *Fusûsü'l-Hikem Şerhi*, s. 271; Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, s. 135; Özköse, "İnsan-Âlem İlişkisi", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, sayı: 9-10, s. 25.

¹⁸ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB, Ankara 1998, c. I, b. 1678.

¹⁹ Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, s. 133.

²⁰ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 25-26; Demirli, *Fusûsü'l-Hikem Şerhi*, s. 277-278.

²¹ Afifi, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, s. 94, 96.

²² İnsanın zıt sıfatları uhdesinde toplama özeliğini İbnü'l-Arabî şu şekilde dile getirmektedir: "Böylece insan, ezeli hadis varlıktır. Ebedi olan neş'e-i daimdir."

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Varlıklar zincirinin en son halkasını teşkil eden insan kendinden önceki tüm halkaları uhdesinde toplamaktadır. Buna göre insan-ı kâmilleri; birtakım minerallerin, nebâtî ve hayvanî niteliklerin, İlk Aklın, Levh-i Mahfuz'un, Prime Matter'ın, Kalem-i A'lâ'nın, Arş-ı A'lâ'nın, İlâhî Kürsî'nin, yıldızsız göğün, burçların, yedi gezegenin ve dört elementin âdetâ birer numunesidir.²³ İbnü'l-Arabî insanın bu özelliğini Kur'an'la ortak hususiyeti olarak zikreder. Nasıl ki Kur'an cevâmiu'l-kelîm özelliğiyle anlam derinliğine, ulvî ve kudsî hakikatlere giriftar ise diğer peygamberlerin ayrı ayrı temsil ettikleri hakikat boyutlarını yegâne insan-ı kâmil olarak Peygamber Efendimiz bir bütün olarak uhdesinde gerçekleştirmektedir. İbnü'l-Arabî bu özellikleri nedeniyle diğer peygamberleri Furkan olarak nitelendirirken, Peygamber Efendimizi ise toplayıcılık anlamında Kur'an diye isimlendirmektedir. Hz. Aîşe'nin Peygamber Efendimizin ahlâkını Kur'an'dan ibaret görmesini de bu bağlamda değerlendirmektedir.²⁴ İnsanın Hakk'a ve halka ait bütün özellikleri uhdesinde toplayan kevn-i câmî oluşu sadedinde Abdülkerim el-Cîlî şu şekilde ifade etmektedir: "O, zâttır, sıfattır, arştır, kürsîdir, levhtir, kalemdir, melektir, cindir, gökler ve yıldızlardır, yer ve içindekilerdir, dünya âlemdir, âhiret âlemdir, varlıktır, varlığın kuşattığı şeydir, haktır, halktır, kadîmdir, hadistir."²⁵

İnsan-ı kâmilin kulluktaki kemali onun Hakk'a kurbîyet kesbetmesini sağlarken âlemin beklentilerine cevap verebilen bir varlık olması da halifelik sıfatına hak kazanmasına yol açmaktadır. Sûfilere göre insan-ı kâmilsiz âlem eksiktir. İnsan-ı kâmil âlemin ruhu ve gözbebeğidir.²⁶ Âlemin mamur kılınması Hakk'a kullukla donanıma eren insan eliyle gerçekleşmektedir.²⁷ Algı kapasitesi geniş olan insan-ı kâmil hakkında Mevlânâ, "üsturlâb-ı Hak" tanımlaması yapmaktadır.²⁸

İnsan ile âlem arasındaki organik bağ nedeniyle, İbnü'l-Arabî insan-ı kâmilleri âlemin "sütunu" olarak adlandırır. Âlemin kendi başına bir amacı yokken, insan-ı kâmil "Aranan Öz" olup Allah'ın tüm âlemi yaratma sebebidir. Âlemdeki her varlık Allah'ı sahip olduğu Allah bilgisi oranında teşbih ederken, insan-ı kâmil Allah'ı âlemdeki tesbihlerin hepsiyle tesbih eder.²⁹

Vahdet ve kesret yönüyle Mutlak Varlık'ın iki mükemmelliğinden söz edilebilir. Bunlar da İlâhî Zât'ın eşsizliği ve ilâhî isimlerin benzerliğidir. İnsan-ı kâmilin de iki mükemmelliği vardır. Birincisi, Hakk'ın suretinde zâtî

Cami olan fasıl kelimedir. Binaenaleyh âlem onun varlığıyla tamamlanmıştır. Böyle olunca insan, âlemde yüzükte yüzüğün "fass"ı gibidir. Fas, padişahın hazinelerini mühürlediği mühür ve alamettir." Bkz. Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, s. 80-81.

²³ Chittick, *Hayal Âlemleri*, s. 49-50.

²⁴ Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, s. 170-171.

²⁵ Kartal, *Abdülkerim Cîlî*, s. 312.

²⁶ İnsanı âlemin gözbebeği olarak tanımlayan İbnü'l-Arabî şu tespitleriyle insan-ı kâmilin ne denli yüksek bir değere sahip olduğunu söylemektedir: "İnsan, Allah katında bakan bir gözbebeği gibidir ve görmek sıfatı ile tabir edilmiş olan mahluk odur. İşte bundan dolayı ona insan denildi. Çünkü Allah, mahluklarına insan ile nazar kıldı ve onlara rahmet etti. Âlem onun vücudıyla tamam oldu. Bundan dolayı ona "halife" adı verildi." Bkz. Muhyiddin İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Nuri Genç Osman, İstanbul 1990, s. 24.

²⁷ Özköse, "İnsan-Âlem İlişkisi", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, sayı: 9-10, s. 27.

²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, c. I, b. 1678.

²⁹ Chittick, *Hayal Âlemleri*, s. 51-54.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hakikatleri, ikincisi de yaşadıkları dönemde Allah'ın isimlerini görünür kılan tarihî zuhurlarıdır. Birinci mükemmellikleri yönünden bütün insan-ı kâmil zafî olarak birdirler ve "insan-ı kâmil"den tek bir eşsiz hakikat veya "logos" olarak söz edilebilir. İkinci mükemmellikleri yönünden her insan-ı kâmilin âlemde kendisine biçilmiş özel bir görevi vardır. Bu yüzden, Allah'ın verdiği görevleri yerine getiren birçok insan-ı kâmil vardır. İnsan-ı kâmilin zafî mükemmellikleri için Kur'an, Allah'ın elçileri arasında fark olmadığını³⁰ söyler. Tarihî mükemmellikleri için Kur'an, Allah'ın elçilerini mükemmellik derecesine göre sıraladığını³¹ bildirir. Dolayısıyla Vücûd'un Zâtı'ndan başka bir şey olmayan kendi özlerinde insan-ı kâmil değişmez ve sabittirler. Bununla birlikte, Allah'ın sürekli tecellileri ve âlemde bitip tükenmek bilmeyen çeşitlilik içinde ilahî isimleri görünür kılınmalarıyla insan-ı kâmil daimi değişim ve tekâmüle uğrarlar. İnsan-ı kâmilin kalbi, sonsuz bir dalgalanma/takallüb altındadır. Çünkü onların kalbi, Allah'ın asla tekrarı olmayan tecellilerinin zuhur yeridir.³²

Sonuç ve Değerlendirme

Tasavvufî eğitim insanı kemâlini hedefleyen bir sistemdir. İnsan nefsanî ve rûhânî yetileriyle çift kutuplu bir varlıktır. Diğer mistik akımlarda olduğu gibi insan nefsinin ortadan kaldırılıp yok edilmesi, insanın nefisten soyutlanması durumu tasavvufî söz konusu değildir. Tasavvuf nefsin öldürülmesini değil nefsin terbiye edilmesini öngörmektedir. Tezkiye edilmiş nefis ilahî ilhama mazhar olabilmekte, Rahman'a secde eden nefis âlemleri seyre dalabilmektedir. Ahsen-i takvim olarak yaratılan insan hakikat yolculuğunun bütün imkanlarına potansiyel olarak sahip durumdadır. İnsanın fitratı temizdir. Dünyaya temiz bir fitratla gelen insanın dünyada kirlenmemesi, asaletine sahip çıkması ve içsel huzura ermesi gerekmektedir. İnsanlık madenine sahip çıkan, takva düzeyinde dindarlık tecrübesini gerçekleştiren, kurbîyet makamına ulaşan, vuslat şerbetini içen ve kendisinin Hak'tan ve Hakk'ın da kendisinden memnun kaldığı mümine insan-ı kâmil denilmektedir. Herbir insan-ı kâmil peygamberlerden birinin kademine ait izi takip eder şahsiyetlerdir. Peygamberlerin sahip olduğu ve insan-ı kâmilin onlardan nasiplendiği hikmetlerin herbirini İbnü'l-Arabî eserine muhteva olarak almış, insan-ı kâmilin dominant hususiyetlerini Fususu'l-Hikem ortaya koymuştur. Kelime nazariyesi çerçevesinde İbnü'l-Arabî gayb ve şehâdet âlemlerinde yaratılmış her bir varlığı "kelime" olarak nitelendirirken insan-ı kâmilî "el-kelime" olarak tanımlı varlık şeklinde zikretmektedir.

Tasavvufî erbabı insan-ı kâmilin ümmetin sâdâtı olarak nitelendirmektedirler. İnsan-ı kâmilin ne denli model oluşturduklarını onlar şu şekilde özetlemişlerdir: İnsan-ı kâmil gurup guruptur. Kimi insan-ı kâmil olarak zannedilen isimler vardır uzaktan büyük görülür, yanına varınca küçülür. Kimi insan-ı kâmil vardır vardır uzaktan büyüklüğünü fark etmezsiniz yanına varınca, yakından tanıyınca büyüklüğünü anlarsınız. Kimi insan-ı kâmil de vardır uzaktan da büyüktür, yanına vardığınız zaman da büyüktür.

İlk guruptakiler: "Dağ, yanına varınca küçülür" atasözünde anlatıldığı gibi uzaktan büyük olarak adını duyduğumuz; hayranlık beslediğimiz ama yakından tanıyınca keşke tanımasaydım, gözümde öyle kalsaydı dediğiniz insanlardır. Hani Muaydi için anlatırlar ya! Muaydi, büyük bir şairmiş, insanlar onun şiirlerini okurlar, hayranlık duyarlarmış. Ama onu yakından tanıyınca son derece çirkin olan Muaydi için şöyle derlermiş: Muaydi'nin sözünü duymak, ona

³⁰ Bakara, 2/285.

³¹ Bakara, 2/253.

³² Chittick, *Hayal Âlemleri*, s. 47; Özköse, "İnsan-Âlem İlişkisi", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, sayı: 9-10, s. 30.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ait haberler dinlemek, onu görmekten daha iyiymiş.” Doğrudur, büyüklüğün içini dolduramayan insanlar için bazen onları yakından tanımak hayal kırıklığından başka bir şey olmaz.

İkinci grupta yer alan büyükler ise toplum içinde mütevazı tavırları ile sıradan gibi görünenlerdir. Ancak yanına yaklaştıkça davranışlarındaki tutarlılık, karakterlerindeki sağlamlık, ahlaklarındaki erdem sizi kuşatır ve o sıradan insan, gözünüzde ve gönlünüzde devleşmeye başlar.

Üçüncü gruptakiler ise hem hak ettikleri değeri almışlar hem de üstün hasletlere bürünmüşlerdir. Görüldükleri zaman Allah’ı hatırlatanlar, ümmetin dardını dert edinenler, insanlığın hayrına hayatlarını vakfedenler, nebevî ahlâka varis olmuş görünen güzel adamlardır.

Necmeddin Kübrâ’ya göre insan-ı kamiller, Allah’ın arzında ve semâsında Hakk’ın askerleridirler. Onlar, Allah’ın kullarını Allah’a davet ederler. Ona göre insan-ı kamillerin başlıca alâmetleri şunlardır:

1. Onlar, Allah’ın rızasına ermişler, Hak katında saygınlık kazanmışlar, Allah’ın nurunu temaşa eden Hak âşiklarıdır.

2. Allah’ın hükmüne ram olmuşlar, Allah’ın sadık kalmışlar, Allah’ın otoritesine boyun eğmişlerdir.

3. Duaları makbul, nazarıları diriltici, nefesleri kuvvetli, sözleri tesirli, işleri tutarlı, niyetleri halis, hayatları berraktır.

4. İlâhi isimlerin hakkını verenler, Allah’ın ahlakıyla ahlaklananlar, halk içinde Hak ile beraber olanlar, ağıyara minnet etmeyenler, yaratılmışlara bel bağlamayanlar, hak davaları uğrunda sarsıntı geçirmeyen Hak erleridir.

5. Telvin, temkin ve tekvin sahibi isimlerdir.

6. Cüz’î iradeleri küllî iradeye ters düşmeyen evrensel şahsiyetlerdir.³³

Sonuç olarak tasavvufta insan-ı kâmil efsanevî bir şahsiyet değil tarihi bir gerçekliktir. İnsan-ı kâmil ahvâli, ahlâkı, mücadelesi ve kazanımlarıyla mânevî kemâlatını tamamlamaya çalışan, yakîn boyutunda iman eridir. Hem ahlâkî boyutta hem de ontolojik boyutta kâinat ağacının çekirdeği, varlık kitabının fihristi, insan cinsinin en güzel örneğidir.

Kaynakça

el-Afîfî, Ebû’l-Alâ, *Fusûsu’l-Hikem Okumaları İçin Anahtar -et-Ta’likât alâ Fusûsi’l-Hikem-*, trc. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2000

Chittick, William, *Hayal Alemleri -İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi-*, trc. Mehmet Demirkaya, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Cilî, Abdülkerim, *el-İnsanü’l-kâmil fî ma’rifeti’l-evâhir ve’l-evâil*, Kahire 1963, c. II, s. 44; Reynold A. Nicholson, *The Idea of Personality in Sufism*, Lahore 1964,

Cürcanî, Ali b. Muhammed, *et-Ta’rifat*, Mısır 1306 h.

Demirli, Ekrem, *Fusûsü’l-Hikem Şerhi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu’l-Hikem*, thk. Mahmud Mahmudü’l-Gurab, Dimaşk 1985.

_____, _____, *Fusûsu’l-Hikem*, çev. Nuri Genç Osman, İstanbul 1990.

³³ Necmeddin-i Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, trc. Mustafa Kara, İstanbul 1989, s. 73, 153-161; Döner, *Hiz. Peygamber Tasavvuru*, s. 64.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

el-Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf*, haz. Ma'ruf Zerrik ve Ali Abdulhamid Baltacı, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1993, s. 262.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB, Ankara 1998.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *Tasavvufî Makaleler*, çev. Sadık Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul 2002

Necmeddin-i Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, trc. Mustafa Kara, İstanbul 1989, s. 73, 153-161; Döner, *H. Peygamber Tasavvuru*, s. 64.

Nesefî, Azizuddin, *Tasavvufî İnsan Meselesi: İnsan-ı Kâmil*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul 1990.

Özemre, Ahmet Yüksel, *İslâm'da Aklın Önemi ve Sınırı*, İstanbul 1996.

Özköse, Kadir, "İnsan-ı Kâmil Nazariyesi Çerçevesinde İnsan-Âlem İlişkisi", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, sayı: 9-10, Bışkek 2010, s. 17-33.

Tâhiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Selâm Yayınları, Konya 1963.

Uluç, Tahir, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul 1991.